

9. Губин А.В. Формирование и расстановка специального аппарата в зонах оперативного обслуживания в крупных городах / А. В. Губин, В.И. Тищенко, Г.Ф. Чеботарев. – М. : МВШ МВД СССР, 1989. – 32 с.
11. Основы оперативно-розыскной тактики органов внутренних дел / [В.М. Аتماжитов, В.Г. Бобров, А.С. Вандышев] ; под ред. В.М. Аتماжитова. – М. : Акад. МВД СССР, 1986. – 243 с.
12. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел / [В.Г. Бобров, Д.В. Гребельский, В.А. Ильичев и др.]. – М. : НИ и РИО, 1982. – 176 с.
13. Шехавцов Р.М. Класифікація негласних слідчих (розшукових) дій [Електронний ресурс] / Р.М. Шехавцов. – Режим доступу: <http://www.corp-iguud.lg.ua/d130202.html>.

УДК 343.115

ВЕРДИКТ ПРИСЯЖНИХ: DE LEGE FERENDA

VERDICT OF JURY: DE LEGE FERENDA

Гловюк І.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із вердиктом присяжних засідателів (у компаративно-правовому аспекті). Досліджено вимоги, яким повинен відповідати вердикт. Розглянуто мотивованість вердикту як новітню тенденцію країн континентальної Європи. Зроблено висновок про недоцільність впровадження вердикту в Україні.

Ключові слова: присяжні засідателі, вердикт, мотивованість вердикту, рішення, питання.

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с вердиктом присяжных заседателей (в сравнительно-правовом аспекте). Исследованы требования, которым должен соответствовать вердикт. Рассмотрена мотивированность вердикта как новейшая тенденция стран континентальной Европы. Сделан вывод о нецелесообразности внедрения вердикта в Украине.

Ключевые слова: присяжные заседатели, вердикт, мотивированность вердикта, решение, вопрос.

Article is devoted to the issues related to verdict of a jury (in comparative legal aspects). Researched the requirements which should meet the verdict. Are considered motivation of the verdict as the latest tendency of countries of continental Europe. It was concluded about the inexpediency of implementation of the verdict in Ukraine.

Key words: jury, verdict, motivation of the verdict, decision, question.

Актуальність теми та аналіз останніх досліджень.

Введення до КПК України такого інституту, як провадження у суді присяжних, стало певним підсумком багаторічної дискусії щодо доцільності існування суду присяжних в Україні. Питання, пов'язані із функціонуванням суду присяжних досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як Л.Б. Алексєєва, Т.В. Апарова, У. Бернем, В.М. Биков, С.В. Бобутов, С.І. Вікторський, Т.А. Владикіна, А.Б. Войнарович, Л.В. Головка, К.Ф. Гуценко, А.Ф. Коні, Ф.І. Леонтович, І.Я. Фойницький, М.О. Чельцов-Бобутов, Л.С. Владіміров, О.В. Воронін, В.В. Золотих, В.П. Кашепов, Л.М. Карнозова, Ю.С. Кручинін, Л.М. Лобойко, Т.Ю. Маркова, Т.В. Моїсєєва, С.О. Насонов, М.В. Немітіна, С.В. Оверчук, С.А. Пашин, Н.А. Полякова, М.К. Петровський, Н.В. Радугна, І.О. Русанова, С. Тейман, В.М. Тертишник, Р. Уолкер, М.В. Урлеков, Б.А. Футей, С.А. Чернобай, М. Шафір, В.М. Щерба та ін.

Закріплена у КПК України модель суду присяжних є шефенською за своєю суттю, і тому не характеризується необхідністю винесення такого характерного для класичного суду присяжних рішення, як вердикт. Однак у національній доктрині достатньо поширеною є точка зору про необхідність впровадження класичної (або більш наближеної до неї) моделі суду присяжних [1; 2, с. 7; 3; 4, с. 64]; така модель була закріплена і у проєкті КПК № 1233 України, проєкті КПК України, винесеному на громадське обговорення 14 жовтня 2009 р. у зв'язку з цим науковий інтерес становить аналіз сутності вердикту на основі досвіду пострадянських країн, де функціонує наближена до класичної модель суду присяжних.

Метою цієї статті є аналіз вердикту як кримінально-процесуального акту у порівняльно-правовому контексті.

Виклад основного матеріалу. Найперше слід зазначити, що наявні нормативні та доктринальні визначення вердикту. Так, Модельний КПК для держав-учасниць СНД визначає вердикт як рішення, винесене судом першої ін-

станції з питання про винуватість або невинуватість підсудного у вчиненні приписаного йому діяння; крім того, у ст. 440 уточнено, що вердиктом іменується рішення колегії присяжних засідателів по поставленим перед нею питанням. У КПК РФ (п. 5 ст. 5) вердикт визначено як рішення про винуватість або невинуватість підсудного, винесене колегією присяжних засідателів. Таким чином, у нормативних визначеннях підкреслюється, що вердикт є кримінально-процесуальним рішенням про винуватість або невинуватість підсудного; при цьому Модельний КПК для держав-учасниць СНД уточнює, що це рішення за поставленими перед присяжними питаннями.

Більш розгорнуті визначення надаються у науковій літературі. Так, О.В. Воронін визначає вердикт присяжних засідателів як результат голосування присяжних для вирішення справи, виражений у формі письмових відповідей на питання головуючого судді, який визначає характер вироку в справі [5].

М.К. Петровський зазначає, що вердикт являє собою дистанційоване за часом і місцем від професійного судді самостійне, прийняте в суді першої інстанції рішення колегії присяжних засідателів з питань доведеності фактів та встановлення на їх основі винуватості чи невинуватості підсудного, яке зумовлює вид вироку та розмір покарання за вчинене, а також рух і спрямованість подальшого розгляду у справі до винесення вироку [6].

С.О. Насонов, указуючи на неточність попереднього визначення, оскільки закон допускає для присяжних можливість винесення виправдувального вердикту стосовно підсудного, який вчинив кримінально-каране діяння, однак не винного з точки зору суспільства [7, с. 611], зазначає, що вердикт – це основне та підсумкове процесуальне рішення, що виноситься колегією присяжних засідателів за постановленими перед нею питаннями, у тому числі про винуватість або невинуватість підсудного, викладене у заповненому опитувальному листі, обов'язкове для

учасників судового розгляду (за винятком випадків, передбачених законом), немотивоване, таке, що визначає вид вироку та розмір покарання за вчинене, а також рух та спрямованість подальшого розгляду у справі до винесення вироку [7, с. 615].

Ці та інші [8, с. 15] визначення вердикту дозволяють формулювати такі важливі аспекти сутності вердикту, як: самостійність вердикту стосовно вироку; специфічний суб'єкт винесення; питання, які вирішуються у вердикті; форма вердикту (відповіді на питання, викладені у опитувальному листі); детермінаційний характер щодо виду вироку та розміру покарання. Крім того, увага звертається також на порядок винесення вердикту (шляхом голосування) та його немотивованість.

Таким чином, враховуючи важливість поставлених перед колегією присяжних питань для винесення вердикту, у кримінальних процесуальних кодексах формулюються питання, які мають бути поставлені перед колегією присяжних. Так, у відповідності до ст. 339 КПК РФ, по кожному з діянь, у вчиненні яких обвинувачується підсудний, ставляться три основних питання: 1) чи доведено, що діяння мало місце; 2) чи доведено, що це діяння вчинив підсудний; 3) чи винен підсудний у вчиненні цього діяння. В опитувальному листі можлива також постановка одного основного питання про винуватість підсудного, що є поєднанням цих питань. Після основного питання про винуватість підсудного можуть ставитися окремі питання про такі обставини, які впливають на ступінь винуватості або змінюють її характер, тягнуть за собою звільнення підсудного від відповідальності. У необхідних випадках окремо ставляться також питання про ступінь здійснення злочинного наміру, причини, в силу яких діяння не було доведено до кінця, ступінь і характер співучасті кожного з підсудних у вчиненні злочину. Допустимі питання, що дозволяють встановити винуватість підсудного у вчиненні менш тяжкого злочину, якщо цим не погіршується становище підсудного і не порушується його право на захист. У разі визнання підсудного винним ставиться питання про те, чи заслуговує він полегкості.

Модельний КПК для держав-учасниць СНД передбачає, що щодо кожного діяння, у вчиненні якого підсудний обвинувачується державним обвинувачем, ставиться з урахуванням вимог про межі судового розгляду основне питання про винуватість підсудного по відповідному пункту обвинувачення. Крім основного питання про винуватість підсудного, можуть ставитися окремі питання про такі обставини, які збільшують або зменшують ступінь винуватості або змінюють її характер, тягнуть звільнення підсудного від відповідальності. У необхідних випадках окремо ставляться також питання про ступінь здійснення злочинного наміру, причини, в силу яких діяння не було доведено до кінця, ступінь і характер співучасті кожного з підсудних у вчиненні злочину. На випадок визнання підсудного винним ставиться загальний для всіх пунктів обвинувачення заключне питання про те, чи заслуговує він за обставинами справи полегкості (ст. 433). Ч. 2 ст. 261 КПК Грузії указує, що присяжні засідателі повинні вирішити питання про винуватість або невинуватість по кожному з пред'явлених обвинувачень.

Така різниця у характері та кількості питань зумовлена двома існуючими у світі моделями постановки питань колегії присяжних [9, с. 151-152]: англо-американській (де кількість питань обмежена, присяжні дають відповідь тільки на запитання, чи винний підсудний у вчиненні того злочину, в якому його обвинувачено та який вказано в обвинувальному акті прокурора [10, с. 9]) та континентальній (де перелік питань є більш широким; серед запитань є основні, а також окремі та альтернативні, у яких пред'явлене та підтримане державним обвинувачем у суді обвинувачення ніби адаптується для кращого його сприймання присяжними засідателями. Отже, питання,

адресовані до колегії присяжних засідателів, повинні відображати всі фактичні ознаки діяння, які мають значення для кримінально-правової кваліфікації [9, с. 152]). Однак слід відмітити і те, що спеціальний вердикт у США характеризується тим, що присяжні цим вердиктом не тільки встановлюють винуватість або невинуватість підсудного у вчиненні інкримінованого злочинного діяння, а й дають відповіді на додаткові окремі питання, якщо визнають підсудного винним; спеціальні вердикти використовуються, як правило, професійними суддями для того, щоб уникнути помилки при призначенні покарання [11].

Таким чином, для Модельного КПК для держав-учасниць СНД, КПК РФ, як і для проекту КПК, винесеному на громадське обговорення 14 жовтня 2009 р. (ст. 416), проекту КПК № 1233 (ст. 445), характерна континентальна модель постановки питань колегії присяжних, а для КПК Грузії – англо-американська.

Аналізуючи положення вищезазначених кодексів, не можна оминати увагою і те, що ні Модельний КПК для держав-учасниць СНД, ні КПК РФ, ні проект КПК, винесений на громадське обговорення 14 жовтня 2009 р., ні проект КПК № 1233 не передбачають вимоги щодо структури та властивостей вердикту (на відміну від вироку, щодо якого такі вимоги встановлено). Відсутність визначених вимог до форми обумовлена специфікою вердикту як кримінально-процесуального рішення, сутність якого полягає у наданні відповідей на сформульовані питання. Однак, наприклад, у КПК Грузії передбачено форму вердикту; у ст. 262 зазначено, що головуючий в засіданні повинен підготувати для кожного обвинуваченого по дві форми вердикту, що представляються присяжним засідателям: одна – виправдувального вердикту, інша – обвинувального вердикту. Форма вердикту повинна читатися так: а) форма виправдувального вердикту: суд присяжних засідателів не визнав обвинуваченого (ім'я та прізвище) винним у справі (номер та найменування справи) у вчиненні злочину (найменування), передбаченого статтею (частиною, підпунктом статті) (номер) Кримінального кодексу Грузії; б) форма обвинувального вердикту: суд присяжних засідателів визнав обвинуваченого (ім'я та прізвище) винним у справі (номер та найменування справи) у вчиненні злочину (найменування), передбаченого статтею (частиною, підпунктом статті) (номер) Кримінального кодексу Грузії.

Що стосується вимог до вердикту, то, незважаючи на те, що вони чітко у окремих статтях кодексів не прописані, у літературі є пропозиції щодо їх виділення. В. Демченко виділяє такі основні характеристики вердикту: ясність та зрозумілість, об'єктивність та справедливість [12, с. 22]. С.О. Насонов вказує, що можна виділити наступні вимоги, що пред'являються законом до вердикту: несуперечливість; повнота; ясність; юридична значимість відповідей присяжних; дотримання правил винесення вердикту у нарадчій кімнаті [7, с. 615]. Підсумовуючи ці вимоги, автор логічно зазначає, що ці вимоги охоплюють поняттям законності вердикту, а крім того, вердикт повинен бути обґрунтованим [7, с. 620]. На думку М.В. Урлекова, вердикт повинен відповідати вимогам законності; крім того, такі вимоги, як дотримання об'єктивності та справедливості, хоча і не вказані законодавцем в якості необхідних при винесенні вердикту, проте містяться в словах присяги, яку приймає кожен присяжний засідатель [13]. Вимоги щодо ясності та несуперечливості вердикту прямо прописані у ч. 2 ст. 442 Модельного КПК для держав-учасниць СНД, ч. 2 ст. 345 КПК РФ, ч. 2 ст. 453 проекту КПК № 1233, а повноваження головуючого інформувати про суперечності у вердикті колегію присяжних і пропонувати в нарадчій кімнаті внести уточнення до вердикту, передбачалося у ч. 2 ст. 422 проекту КПК, винесеному на громадське обговорення 14 жовтня 2009 р.

Таким чином, вердикт, як і інше кримінально-процесуальне рішення, повинен відповідати вимогам законності.

ті та обгрунтованості, специфіка яких у цьому контексті проявляється у виділенні окремих їх елементів як вимог, яким повинен відповідати вердикт.

Окремо слід зупинитися на питанні щодо немотивованості вердикту.

У класичному суді присяжних вердикт не мотивується [14, с. 264], ця ознака вердикту особливо підкреслюється у літературі [7, с. 615; 9, с. 162; 15, с. 126-127]. Цей же підхід відображено у Модельному КПК для держав-учасниць СНД, КПК РФ, проекті КПК, винесеному на громадське обговорення 14 жовтня 2009 р., проекті КПК № 1233, КПК Грузії.

Однак ця практика поступово змінюється, зокрема, у континентальній Європі, зокрема, завдяки діяльності Європейського суду з прав людини. Так, одним із елементів справедливості судового розгляду є право на мотивоване рішення суду: рішення судів і трибуналів повинні достатнім чином викладати підстави для їх винесення; поняття справедливого судового розгляду вимагає, щоб національні суди при винесенні своїх постанов розглядали всі питання суті справи [16, с. 226]. У контексті діяльності суду присяжних право на мотивоване судове рішення не може бути реалізоване у повному обсязі. Це питання стало предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини не визнав, що немотивованість вердикту присяжних у цілому суперечить праву на справедливий судовий розгляд. Так, у рішенні «Папон проти Франції» Суд указав, що вимога наводити мотиви має також ураховувати будь-які незвичні риси процесу, зокрема в судах присяжних (Assizes Court), у яких присяжні засідателі не зобов'язані наводити мотивів для свого внутрішнього переконання. Суд зазначає, що в цій справі суд присяжних послався у своєму рішенні на відповіді, які члени колегії присяжних дали на кожне з 768 запитань, поставлених головою суду присяжних, а також на опис фактів, які визнано встановленими, а також на застосовані статті Кримінального кодексу. Хоча на кожне з цих запитань, поставлених головою, присяжні могли відповідати тільки «так» або «ні», ці запитання творили основу, на яку опирався вердикт присяжних. Суд вважає, що точність цих запитань достатньою мірою компенсує те, що присяжні не наводять мотивів своїх відповідей. Суд вважає, що вирок суду присяжних був умовитований достатньо за змістом пункту 1 статті 6 Конвенції [17, с. 431]. Відмітимо, що на тепер рішення суду асизів у Франції (l'arrêt) повинне бути мотивованим; голова або один з асесорів наводить причини прийняття рішення (la motivation de l'arrêt), вони викладаються на документі, що додається до опитувального листа (ст. 3651 КПК Франції [18]).

На відміну від рішення «Папон проти Франції», у рішенні «Таксе проти Бельгії» Суд зазначив, що право на справедливий судовий розгляд вимагає, щоб обвинувачений і публіка могли зрозуміти винесений вердикт. До числа відповідних процесуальних гарантій відносяться настанови або рекомендації присяжним з боку головуючого судді по правовим питанням, що виникають, або по представленим доказам, а також точні і недвозначні питання судді, поставлені перед присяжними і призначені для формування у них бази, на основі якої виноситиметься вердикт. У цій справі ні обвинувачення, ні питання присяжним не містять достатньої інформації про участь

підсудного у злочині, у якому він обвинувачується. Питання не зачіпають точних та конкретних обставин, які могли б дати підсудному зрозуміти, чому його було визнано винним. Навіть у поєднанні з обвинувальним висновком, питання, поставлені в даному випадку, не дали можливість заявнику зрозуміти, які з доказів та фактичних обставин справи, розглянутих в суді, спрямувало журі відповісти на чотири питання, що стосуються його, ствердно. Таким чином, заявник не зміг, наприклад, зробити чітку відмінність між підсудних щодо їх участі у вчиненні злочину; з'ясувати сприйняття журі своєї конкретної ролі по відношенню до інших підсудних; зрозуміти, чому злочин було класифіковано як умисне вбивство (assassinat), а не вбивство (meurtre). У зв'язку з цим було визнано порушення пар. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [19].

Слід зазначити, що у 2009 р. у Бельгії було реформовано суд присяжних. Натепер ст. 334 Code d'instruction criminelle Бельгії передбачає, що присяжні, не будучи зобов'язаними обгрунтувати усі надані висновки, повинні навести головні причини свого рішення, а ст. 327 передбачає, що обвинувачений може бути засуджений, лише якщо сукупність доказів указує на те, що обвинувачений є винним поза розумним сумнівом у вчиненні інкримінованих йому діянь [20]. У Австрії також є певні вимоги щодо мотивування вердикту шляхом складання письмових доводів присяжних. Старшина присяжних коротко викладає у письмовому вигляді доводи, якими обгрунтовуються підсумки голосування [цит. за: 21, с. 779].

Найбільш розширені вимоги до мотивування вердикту існують у Іспанії. Вердикт присяжних повинен містити параграф, у якому вони наводять причини, у силу яких вважають доведеними або недоведеними факти, які ними розглядалися [22]. Остання частина вердикту починається зі слів: «Присяжні спиралися на наступні докази при прийнятті вищевказаних рішень», надалі йде список доказів. Після цього присяжні повинні сформулювати «із короткою вказівкою причин, чому вони визнали доведеними або недоведеними ті чи інші факти» [21, с. 780].

Таким чином, у континентальній Європі є тенденція до закріплення обов'язковості мотивування вердикту присяжних, хоча глобального характеру вона не має.

Висновки. Аналіз нормативних положень щодо вердикту присяжних засідателів, дозволяє стверджувати, що вердикт є специфічним кримінально-процесуальним рішенням, який повинен відповідати вимогам законності та обгрунтованості, специфіка яких проявляється у виділенні окремих їх елементів як вимог, яким повинен відповідати вердикт. Натепер у континентальній Європі поступово втрачається значення такої ознаки вердикту, як немотивованість, оскільки у деяких країнах завдяки у тому числі й практиці Європейського суду з прав людини встановлено обов'язковості мотивування вердикту у тій чи іншій формі. Вважаємо, що для України немає потреби вводити вердикт до системи кримінально-процесуальних рішень, оскільки наявна шефенська модель «суду присяжних» в Україні встановлює достатні гарантії права обвинуваченого на мотивоване судове рішення, а введення класичної чи більш наближеної до неї моделі суду присяжних для України вважаємо недоцільним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тертишник В.М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dduvs.in.ua/assets/files/news3/KPK/material.doc>
2. Chernyey V.V. Proceedings at the jury trial / V.V. Chernyey // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3-7.
3. Теремецький В.І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В.І. Теремецький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 728-735. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_3_126.pdf
4. Щерба В.М. Суд присяжних в Україні: окремі питання становлення та розвитку / В.М. Щерба // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – С. 62-65. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pap.in.ua/4/2/Shcherba%20V.M..pdf>

5. Воронин А.В. Проблемы формирования вердикта в суде присяжных (исторический аспект) // История государства и права. – 2010. – № 16. – С. 22–25.
6. Петровский Н.К. Вердикт присяжных заседателей и его социально-правовые последствия: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Петровский Николай Казимирович. – СПб., 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kalinovsky-k.narod.ru/b/pnk-d3.htm>
7. Насонов С.А. Вердикт присяжных заседателей в контексте учения П.А. Лупинской о решениях в уголовном судопроизводстве / С.А. Насонов // Lex Russica. – 2010. – № 3. – С. 609-620.
8. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.Б. Войнарович. – К., 2012. – 19 с.
9. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Войнарович Альона Богданівна. – К., 2012. – 203 с.
10. Теймэн С. Постановка вопросов присяжным // Российская юстиция. – 1995. – № 10. – С. 8–11.
11. Маркова Т.Ю. Постановка вопросов, подлежащих разрешению присяжными заседателями: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00. 09. /Т.Ю. Маркова. – М., 2007. – 33 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1275412>
12. Демченко В. Суд присяжных: проблемы и возможности // Законность. – 2010. – № 1. – С. 17–22.
13. Урлеков Н. В. Институт присяжных заседателей: правовые основы деятельности и процессуальные особенности рассмотрения уголовных дел: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. 12.00. / Н.В. Урлеков. – Владимир, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vui-fsin.ru/avtoref/02_2010/Avtoreferat_Urlekov.doc
14. Гуценко К. Ф., Головки Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. – Издательство «Зерцало-М», 2001. – 480 с.
15. Ершова Н.С. Обоснованность итоговых уголовно-процессуальных решений суда первой инстанции : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ершова Наталья Сергеевна. – М., 2014. – 230 с.
16. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. – БДИПЧ ОБСЕ, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>
17. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К.: «К.І.С.», 2010. – 576 с.
18. Code de procédure pénale. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=86C642474E3CC6F1BB8AEF7FCCCA4617.tpdjo06v_1?idSectionTA=LEGISCTA000006167469&cidTexte=LEGITEXT000006071154&dateTexte=20121203
19. Case of Taxquet v. Belgium, 16 November 2010 // Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-101739>
20. Code d'instruction criminelle [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?DETAIL=1808120930%2F&caller=list&row_id=1&numero=6&rech=9&cn=1808120930&table_name=LOI&nm=1808120950&la=F&dt=CODE+D%27INSTRUCTION+CRIMINELLE&language=fr&fr=f&choix1=ET&choix2=ET&fromtab=loi_all&trier=promulgation&chercher=t&sql=dt+contains++%27CODE%27%26+%27D%27%26+%27INSTRUCTION%27%26+%27CRIMINELLE%27and+aktif+%3D+%27Y%27&tri=dd+AS+RANK+&imgcn.x=36&imgcn.y=2
21. Насонов С.А. Проблема мотивированности вердиктов присяжных заседателей как результат имплементации европейских стандартов уголовного судопроизводства: опыт зарубежных европейских стран и России / С.А. Насонов // Lex Russica. – 2012. – № 4. – С. 774-790.
22. La participation des citoyens aux decisions des tribunaux criminels // Режим доступа: http://www.senat.fr/lc/lc13/lc13_mono.html#toc41